

МУЗИКОЗНАВСТВО

УДК 781.24:784.5(477:497.2)“15/18”

БОЛГАРСЬКИЙ НАПІВ У РУКОПИСНИХ І ДРУКОВАНИХ ІРМОЛОЯХ УКРАЇНИ кінець XVI – поч. XIX СТ.: ДИНАМІКА НАПОВНЕННЯ

Анастасія БАЙЦАР

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра музичного мистецтва,
вул. Валова, 18, 79005 Львів, Україна,
тел.: 8 032 239 42 84, e-mail: abaytsar@yandex.ru*

У статті розглядається малодосліджене питання динаміки наповнення українського і білоруського нотолінійного Ірмоля болгарським напівом кін. XVI – поч. XIX ст. Визначено кількість зразків болгарського напіву і періодичність їхньої фіксації у збірнику упродовж вказаного періоду.

Ключові слова: Ірмолей, болгарський напів.

Надзвичайно багатий фонд українських та білоруських Ірмолоїв [6] охоплює не лише зразки української монодії з її етнолокальними різновидами (острозький, волинський, межигірський та інші напиви) – репертуар Ірмолоїв складають також запозичені напиви з греко-слов'янського регіону (грецькі, сербські, білоруські, молдаво-волоські, болгарські).

До сьогодні знаємо понад тисячу збережених нотолінійних Ірмолоїв, майже половина з яких (491) містить зразки болгарського напіву [1, 4, 5, 6]. За нашими підрахунками, їх налічується 547, хоча досі було відомо 280 зразків [3, с. 2]. Така значна кількість болгарського напіву дає підставу стверджувати вагомість використання цього напіву у церковно-співочій практиці України.

Проблема стилістики болгарського напіву і його побутування на східно-слов'янських землях цікавила дослідників давньої церковної музики й раніше. Підтверджують цю думку музикознавчі праці І. Вознесенського, Е. Тончевої, Л. Корній, О. Цалай-Якименко та ін.

Метою нашої роботи є дослідження наповненості Ірмоля зразками болгарського напіву в хронологічному діапазоні кін. XVI – поч. XIX ст., а також визначення попарного використання в них болгарського та київського напівів¹ на той самий словесний текст. Джерельною базою для вивчення цього питання слугують деякі рукописні Ірмолої кін. XVI – поч. XVIII ст. з різних теренів України та Білорусії

¹ Термін “київський напів” вживається як окреслення русько-української монодії, яка є національним відгалуженням церковно-співочої традиції греко-слов'янського регіону.

і друковані, що фіксують уже усталений у XVIII ст. в українських Ірмолоях репертуар болгарського напіву – львівські та почаївське видання, а також Осьмогласник 1835 р.

Простеживши наповнення Ірмолоїв зразками болгарського напіву у кін. XVI – поч. XIX ст., можемо виокремити три групи болгарських зразків, що вказують на періодичність їхньої фіксації в Ірмолоях. Це “загальноновживані” (група А), “популярні” (група В) і “рідковживані” (група С) зразки [2].

Тож до групи А (“загальноновживаних”) належать напиви, періодичність фіксації яких – від 11 до 16 разів. Їх налічуємо 10 зразків:

1. “Ангелськіє пред ідут сили” (подобен стихирам, Глас 6)
2. “Ангельскія сили на гробе твоєм” (тропар, Глас 6, утренья, неділя (Воскресіння))
3. “Бог Господь” (запів, Глас 1-8, утренья)
4. “Возбранной воеводи” (кондак, Глас 8, утренья, субота п’ятої неділі Вел. Посту (Похвальна))
5. “Да веселятся небесная” (тропар, Глас 3, утренья, неділя (Воскресіння))
6. “Єгда снийде ко смерти” (тропар, Глас 2, утренья, неділя (Воскресіння); сідальна)
7. “Камени знамену” (тропар, Глас 1, утренья, неділя (Воскресіння))
8. “Раздружи крестом своим смерть” (тропар, Глас 7, утренья, неділя (Воскресіння))
9. “Светлую воскресенія проповедь” (тропар, Глас 4, утренья, неділя (Воскресіння))
10. “Явишася істочници бездни” (канон, пісня 1, ірмос, Глас 4, утренья, неділя Вербна (Цвітна))

Найчастіше серед загальноновживаних болгарських напівів зустрічаються тропарі (різних гласів); рідше – подобні стихирам, запів “Бог Господь”, кондак Богородиці, пісня канону на Вербну неділю 4-го гласу.

До групи В (“популярних”) належать напиви, які трапляються помітно рідше, ніж попередні (від 6 до 10 разів). Їх налічується 40 зразків:

1. “Благословен грядий” (Літургія Іоана Златоустого (Василія Великого))
2. “Благословен еси Господи” (утренья, неділя (Воскресіння))
3. “Богоначалним мановенієм” (стихира, на “Господи воззвах”, Слава і нині, Глас 1, вечірня, всенощне бденіє, Успіння Пресв. Богородиці)
4. “Возврати Господи” (приспів свят Господніх і Богородичних)
5. “Во чермнім мори” (догматик, Глас 5, вечірня, субота)
6. “Воскресенія день, просвітимся торжеством” (стихира, Воскресіння)
7. “Воскресни Боже” (замість аллилуя, Глас 7, Літургія Василія Великого, Вел. Субота)
8. “Всемирную славу” (догматик, Глас 1, вечірня, субота)
9. “Господи возвах к тебе услыши мя” (запів, Глас 1-8)
10. “Да ісправится молитва моя” (запів, Глас 1-8)
11. “Дивни твоя тайни чистая” (стихира, на “Господи воззвах”, Глас 1, Успіння Пресв. Богородиці)
12. “Доме Євфратов” (подобен стихирам, Глас 2)
13. “Достойно естє яко воістину величати Тя, Богородицю” (Літургія Іоана Златоустого)

14. “Достойно і праведно” (Літургія Василя Великого)
15. “Єдин свят, єдин Господь” (Літургія Василя Великого)
16. “І мами ко Господу” (Причасник, Літургія Василя Великого)
17. “І со духом твоїм” (на Літургії)
18. “Ісповідайтеся Господеви” (поліелей)
19. “Како не дивимся богомужному” (догматик, Глас 3, вечірня, субота)
20. “Кими похвалними вінци” (подобен стихирам, Глас 2)
21. “Кто Тебе не блажить” (догматик, Глас 6, вечірня, субота)
22. “Мати убо позналася еси” (догматик, Глас 7, вечірня, субота)
23. “Милость мир(а) жертва і пініє (хваленіє)” (літургія св. Василя Великого)
24. “Мироносици жени” (Глас 0, утренья, неділя (Воскресіння))
25. “Небесним чином радованіє” (подобен стихирам, Глас 1)
26. “О дивное чудо” (подобен стихирам, Глас 1)
27. “О тебі радується” (задостойник, Глас 0, Літургія Василя Великого)
28. “Прейде сінь законная благодать” (догматик, Глас 2, вечірня, субота)
29. “Прехвалний мученици” (подобен стихирам, Глас 1)
30. “Прийдіте людие, трисоставному божеству поклонимся” (стихира, на “Господи въззвах”, Слава і нині, Глас 8, Зшестя Святого Духа)
31. “Прийдіте ублажим Іосифа” (стихира, Глас 5, утренья, Вел. Субота)
32. “Раби, раби Господа” (поліелей)
33. “Радуйся живоносний кресте” (подобен стихирам, Глас 5)
34. “Свят свят свят Господь Саваоф” (Літургія Іоана Златоустого)
35. “Со вишних сошел (сонїде) еси” (тропар, Глас 8, неділя (Воскресіння))
36. “Собезначальное Слово Отцу і Духови” (тропар, Глас 5, утренья, неділя (Воскресіння); сідальна подобна)
37. “Тебе одіющагося” (Стихира “на стиховні”, Слава і нині, Глас 5, вечірня, Вел. п’ятниця)
38. “Тебе поєм, Тебе благословим” (Літургія Іоана Златоустого, Василя Великого)
39. “Хваліте імя Господне” (многомилостивое, Глас 0, утренья, неділя (Воскресіння))
40. “Христос воскресє із мертвих” (тропар, Глас 5, утренья, Воскресіння (Пасха))

Домінуючим жанром цієї групи є напіві Літургій (Іоана Златоустого та Василя Великого), їх налічується 11 зразків¹.

Інші напіві, що зустрічаються лише в одному чи кількох Ірмолоях (до 5 разів), належать до “рідковживаних”, тобто до групи С.

З поданої нижче Таблиці (1) можна простежити, як змінювалося наповнення болгарським напівом кожного з Ірмолоїв, узятих для дослідження (у хронологічній послідовності).

¹ Крім того, у групі В зафіксовано 6 догматиків (у 1 – 3-му та 5 – 6-му гласах), 6 подобен стихирам, 3 стихири, 3 тропарі, 3 поліелей та ін.

Таблиця 1

	Назва Ірмолоя	Місцезнаходження Ірмолоя	Кількість болгарських напівів	Паралельне вживання болгар. і руського напівів
1	Ірмолой кін. XVI - поч. XVII ст.	Львів, ЛНБ, ф.3, №50	4	1
2	Ірмолой (Супрасльський) 1596-1601 рр.	Київ, НБУВ, ф.1, №5391	2	
3	Ірмолой поч. 10-х років XVII ст.	Київ, Інститут літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України, Відділ рукописів, ф.3 (І.Франка), №4779	20	1
4	Ірмолой 1603 р.	Львів, НМЛ, РК, №1004 (Q 266)	28	8
5	Ірмолой 20-30-х років XVII ст.	Київ, НБУВ, ф.301 (КДА), 350п	34	
6	Ірмолой 1632 р. (?)	Львів, ЛНБ, ф.1, оп.1, №330	8	7
7	Ірмолой (Жировицький) 20-х років XVII ст.	Київ, НБУВ, ф.1, №3367	92	
8	Ірмолой (Межигірський 1) середини 40-х років XVII ст. (до 1649 р.)	Київ, НБУВ, ф. VIII, №20м./184	32	
9	Ірмолой (Межигірський 2) 40-х років XVII ст.	Київ, НБУВ, ф.312 (Софіївська збірка), 112/645с	36	
10	Ірмолой 1652 р.	Київ, НБУВ, ф.301 (КДА), 346п	15	
11	Ірмолой (Немировський) другої половини XVII ст.	Київ, НБУВ, ф.1, №7475	10	
12	Ірмолой 1659 р.	Львів, ЛНБ, АСП-96	91	
13	Ірмолой 1670 р.	Київ, НБУВ, ф.301 (КДА), 646п	19	
14	Ірмолой 1673 р.	Львів, НМЛ, РК, №1101 (Q 361)	40	21
15	Ірмолой 1677 р.	Санкт-Петербург, РНБ, Тип.1902	57	1
16	Ірмолой (Скитський «Болгарский») 1675/1676 р.	№10846 - Ск	156	1
17	Ірмолой 70-80-х років XVII ст.	Львів, ЛНБ, НД-374	66	4
18	Ірмолой 1680 р.(?)	НМЛ, РК-764	29	14
19	Ірмолой 1680 р.	Львів, ЛНБ, НД-103	41	
20	Ірмолой 1682 р.	Львів, ЛНБ, НД-123	102	
21	Ірмолой (Скитський «Болгарский») 1684 р.	№10845 – СкI	328	1
22	Ірмолой 80-х років XVII ст.	Львів, ЛНБ, ф.2, №122	5	1
23	Ірмолой 1699 р.	Львів, ЛНБ, ф.77 (А.С.Петрушевича), №123	18	
24	Ірмолой 1699 р.	Львів, НМЛ, РК №786 (Q 61)	4	

25	Ірмолой 90-х років XVII ст.	Львів, ЛНБ, ф.9, №236	18	1
26	Ірмолой кін. XVII - поч. XVIII ст.	Львів, ЛНБ, ф.2, №371	1	
27	Ірмолой (Скитський «Болгарский») 1731-1733 рр.	№525 - СкП	104	
28	Друкований Ірмолой 1700 р.	Львів, ЛНБ, СТ IV 188	5	1
29	Друкований Ірмолой 1709 р.	Львів, ЛНБ, СТ IV 200	8	4
30	Друкований Ірмолой 1757 р.	Львів, ЛНБ, СТ IV 121	8	4
31	Друкований Ірмолой 1794 р.	Львів, ЛНБ, СТ IV 287	7	4
32	Ірмолой (Осьмогласник) 1835 р.	Львів, ЛНБ, Д III 9679	9	4

На основі даних Таблиці (1) доречно поділити Ірмолої на три групи (А, В, С): найбільше наповнені болгарським напівом, менше наповнені і ті, що фіксують лише окремі зразки.

До першої групи цієї класифікації (найбільше наповнені) належать: три скитські рукописи, Ірмолой 1659 р. з Переволочної, Жировицький Ірмолой 20-х років XVII ст., Ірмолой 1682 р. з Новосілок (від 91 до 328 зразків болгарського напіву).

До другої групи (менш наповнені) належать Ірмолой 1603 р. поповича Пчанського, Межигірський Ірмолой середини 40-х років XVII ст. (до 1649 р.), Ірмолой 20-30-х років XVII ст., другий Межигірський Ірмолой 40-х років XVII ст., Ірмолой Й. Крейницького 1673 р., Ірмолой 1680 р. з Лежайська, Ірмолой 70-80-х років XVII ст. (від 28 до 66 напівів).

До третьої групи Ірмолоїв належать друковані – львівські та почаївський Ірмолої XVIII ст., а також Осьмогласник 1835 р. і ще деякі рукописи. У цій групі збірників міститься той репертуар болгарського напіву, який дозволяє окреслити найхарактерніші його риси. Водночас спостерігаємо при цьому відбір у XVIII ст. лише певних зразків болгарського напіву¹.

Щодо паралельного вживання в Ірмолоях болгарського і київського напівів на той самий текст, то лише у двох рукописах бачимо активне використання відповідних “пар”. Це Ірмолой Й. Крейницького 1673 р. (21 з 40-а київських зразків подано в парі з відповідним болгарським) та Ірмолой 1632 р. (?) (з 8-ми зразків – 7 киево-болгарських пар). Подаємо список киево-болгарських “пар” напівів (всього 45) із зазначенням частоти їхнього використання в Ірмолоях.

1. Ангелські предідут сили	5
2. Архангелский глас вопиєм	1
3. Архангелский собор	1
4. Благословен грядий	2
5. Бог Господь	4
6. Бог Господь і явися нам	1
7. Богоначальним мановенієм	2
8. Веселися Іерусалиме	1
9. Возбранной воєводі	3

¹ Винятком в переліку є скитський Ірмолой 1731-1733 рр., який містить значну кількість записів болгарського напіву.

10. Возопиша со веселієм.	1
11. Воскресенія день, просвітимся	1
12. Воскресни Боже	3
13. Всякое диханіє	2
14. Девственная похвало	1
15. Доме Євфратов	2
16. Достойно і праведно	2
17. Єдин свят, єдин Господь.	2
18. І мамы ко Господу	2
19. І молим ти ся	2
20. І со духом твоїм.	2
21. Ісповідайтеся Господеви	2
22. Ісполни небо	2
23. Із нея же бог воплотися	1
24. І чрево твое постранней	1
25. Кими духовними піснями	1
26. Кими похвалними вінци	1
27. Кими пісенними добротами.	1
28. Ложесна бо твоя	1
29. Милость мира	2
30. На Сіон гору возийде	1
31. О дивноє чудо	1
32. Осанна во вишних.	2
33. О священная церкви раю	1
34. О Тебі радується	3
35. Прежде век сий бо наш	1
36. Свят свят свят Господь Саваоф	2
37. Світися світися новий Іерусалиме.	1
38. Слава Отцу і Сину	1
39. Слава си єсть всім	1
40. Спасе во огні Авраамскія	1
41. Тебе поєм, Тебе благословим.	2
42. Точащій несікомий	1
43. Хваліте імя Господне	4
44. Христос приходя явственно Бог наш	1
45. Явишася істочнице бездни.	3

З цього переліку бачимо, що зі всього масиву болгарських зразків лише 45 зустрічаються у “парах”, більшість яких зафіксована лише в одному – трьох Ірмолоях. Тільки напів “Ангельськіє предідут сили” виступає в парі – у п’яти Ірмолоях, тоді як “Бог Господь” та “Хваліте ім’я Господне” – у чотирьох. Це фактично вибрані зразки “пар”, які мають неабияку мистецьку вартість.

Висновки, зроблені на підставі статистичних даних щодо використання в нашій ірмолойній спадщині болгарських зразків напівів і їхніх киево-болгарських пар, слугуватимуть у подальших дослідженнях особливостей взаємодії української і болгарської практики ірмолойного співу.

1. Комп'ютерна база даних Ірмос “Репертуар української та білоруської сакральної монодії” (<http://www.il.ichistory.org>)
2. *Корний Л.* Болгарский распев в певческой практике Украины XVI–XVII вв. / Автореф. дис. ... канд. искусствоведения. – К., 1980.
3. *Корний Л.* Болгарский распев в певческой практике Украины XVI–XVII вв. / Дис. ... канд. искусствоведения. – К., 1980.
4. *Корний Л.П., Дубровіна Л.А.* Болгарський напів з рукописних нотолінійних Ірмолоїв України кінця XVI–XVII ст. – К., 1998. – С. 314-318.
5. *Тончева Е.* За Болгарский распев. Монастирь Голям Скит – школа на “Болгарский распев”. Скитски “болгарски” ирмолози от XVII – XVIII в. – София, 1981. – Ч.1. – С. 46-108;
6. *Ясиновський Ю.* Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої 16–17 століть. Каталог і кодикологічно-палеографічне дослідження. – Львів, 1996. – 624 с.

**BULGARIAN CHANT HANDWRITTEN
AND TYPED HEIRMOLOGIES OF UKRAINE
OF THE END OF 16th – THE BEGINNING OF 19th CENTURIES:
DYNAMICS OF FILLING**

Anastasia BAYTSAR

*Lviv National University named after Ivan Franko
Department of Musical Art
18 Valova str., 79005 Lviv, Ukraine
Phone: 8 032 239 42 84, e-mail: abaytsar@yandex.ru*

In the article is viewed a question of the dynamics of filling of Ukrainian and Belarusian note-lined Irmoloy by Bulgarian chant of the end of 16th – the beginning of 19th centuries. Number of samples of Bulgarian chant and periodicity of their fixation in the collection during stated time is determined.

Key words: Irmoloy, Bulgarian chant.

Стаття надійшла до редколегії 08.05.2008

Прийнята до друку 17.09.2008